

Llengua i nació en la naixent Tercera República Francesa (1879-1881) com a model inspirador d'Eliezzer Ben-Yehudà*

Roger FERRAN I BAÑOS

Universitat de Barcelona

Rebut: 31.12.2022 — Acceptat: 06.04.2022

Resum. Eliezzer Ben-Yehudà (1858-1992), considerat el «pare de l'hebreu modern», tenia dos països, el del seu naixement i França, no solament perquè ho deia un *bon mot* de finals del segle XIX, sinó també perquè va passar la joventut a París del 1879 al 1881, quan finalment va fer cap a Israel, el país que considerava el del seu naixement. Se suposa que va arribar a la ciutat de les llums a finals de 1877 o a principis de 1878, en la situació immediatament posterior a la crisi del 16 de maig de 1877, quan al Senat s'aprovaven les lleis fonamentals de la República després d'intensos debats que van ser presenciats per Ben-Yehudà en tant que col·laborador del periòdic en llengua hebrea *Havaşelet*. Als articles que va escriure per informar d'aquests debats, hi mostra una admiració profunda vers la República Francesa i els ideals nacionals del Govern republicà. Per exemple, Jules Ferry (1832-1893), ministre d'Educació, hi apareix com un heroi nacional contra els conspiradors republicans, els monàrquics, l'Església catòlica i els comunards. De fet, és entre 1879 i 1881 que Jules Ferry va proposar les lleis educatives que es convertirien en la co-

Correspondència: Roger Ferran i Baños. Universitat de Barcelona. Facultat de Filologia i Comunicació. Departament de Filologia Clàssica, Romànica i Semítica. Plaça de la Universitat, Edifici Històric, Gran Via de les Corts Catalanes, 585. ES-08007 Barcelona. UE. Tel.: 00 34 665 394 250. A/e: roger_ferran@hotmail.com.

* Aquesta publicació és part del projecte I+D+I PGC2018-100959-B-I00, finançat pel MCIN/ AEI/10.13039/501100011033.

lumna vertebral de la República Francesa sota els principis del progrés, el laïcisme, la consciència nacional i una llengua única, el francès (malgrat que el 1879 era parlat solament per la meitat de la població). Com que el primer article en el qual Ben-Yehudà aborda el paper de la llengua hebrea en el possible estat nació jueu és titulat precisament «La qüestió de l'educació» («Še'elat ha-ḥinuk»), els seus reports sobre les sessions del Senat s'han de considerar un document clau en la història de la política lingüística a Israel.

Paraules clau: Eliézer Ben-Yehudà (1858-1922), política lingüística, ideologia lingüística, llengua hebrea, revitalització, *Teḥiyat-ha-lašon*, premsa hebrea, *Ḥavašelet*, nacionalisme, educació nacional

The foundations of the French Third Republic in Eliezer Ben-Yehuda's thought

Abstract. Eliezer Ben-Yehuda (1858-1922), considered the 'father of modern Hebrew', had two countries, that of his birth and France. The latter is not only according to a bon mot from the end of the 19th century, but also because he spent part of his youth in Paris, including the period from 1879 until 1881, when he left for Israel, which he regarded as his country of birth. He is thought to have arrived in Paris in late 1877 or early 1878, in the immediate aftermath of the crisis of 16 May 1877. It was at that time that the basic laws of the Republic were passed in the Senate, following heated debates at which he was present as a writer for the Hebrew-language newspaper *Ḥavašelet*. His reports on those debates reflect his deep admiration for the French Republic and the national ideals of its republican government. For instance, he depicts Jules Ferry (1832-1893), minister of education, as a national hero opposing republican conspirers, monarchists, the Catholic Church and the Communards. It was between 1879 and 1881 that Jules Ferry proposed the education laws that would become the backbone of the French Republic, based on the principles of progress, laicism, national conscience and a single language, French (despite it being spoken by only half the population in 1879). Given that the first article in which Ben-Yehuda addressed the role of the Hebrew language in an eventual Jewish state was called 'The Question of Education' (*Še'elat Ha-Hinuk*), his reports on the Senate's sessions have to be deemed a key document in the history of language policy in Israel.

Keywords: Eliezer Ben-Yehuda (1858-1922), language policy, linguistic ideology, Hebrew language, revival, *Teḥiyat-ha-lašon*, Hebrew press, *Ḥavašelet*, nationalism, national education

1. Introducció

El nom d'Eliézer Ben-Yehudà (1858-1922) està vinculat com cap altre a la revitalització que va experimentar la llengua hebrea al tombant del segle xx a Palestina, en virtut de la seva labor com a lexicògraf, ideòleg, periodista i pioner cultural laic al *yixuv* antic. Per bé que cada vegada s'ha anat relativitzant més la talla de la seva figura (servada encara en el títol de «pare de l'hebreu modern» i en la celebració del Dia de la Llengua Hebrea el dia del seu aniversari, el 7 de gener), que havia esdevingut un model de zel lingüístic per als nous parlants d'hebreu (cf. Kuzar, 2001, p. 85-92), se li ha de reconèixer la seva lluita perquè l'hebreu, tradicionalment circumscrit a ambients masculins, fos també una llengua de dones, la seva labor com a editor de les primeres publicacions de vocació moderna i europea en llengua hebrea a Jerusalem (Ben-Yehudà, 1986, p. 90-91; Ben-Yehudà, 1993, p. 57-58; Kuzar, 2001, p. 117), la creació d'un nombre considerable de neologismes d'ús comú (Ben-Yehudà, 1986, p. 24-27; Ben-Yehudà, 2004, p. 46-56) i la compilació del *Diccionari de l'hebreu antic i modern* (*Thesaurus totius hebraicitatis et veteris et recentioris*) (Ben-Yehudà, 1986, p. 19-23; Ben-Yehudà, 2004, p. 38-46), que recull tot el lèxic de la llengua hebrea en tots els seus estadis lingüístics, al qual va dedicar gran part de la vida.

Evidentment, a cap d'aquests projectes i a cap de les seves tries lèxiques no els va mancar ni motivació ni estructura ideològica: si els seus projectes periodístics prenen per model molt especialment la premsa francesa, és perquè considerava que en aquell país hi havia reeixit el que anomenava «il·lustració nacional» (השכלה לאומית) (Ben-Yehudà, 1880*b*, p. 26), de manera que copiarlos els permetria de sortir de l'atzucac a què l'Haskalà havia dut la cultura jueva europea i facilitaria l'arrencada del procés d'alliberament nacional hebreu. Quant a la creació de lèxic, n'hi haurà prou de recordar, a tall d'exemple, que Ben-Yehudà va encunyar מילון per evitar formes poc hebrees i massa alemanyes com ara ספר-מילים, calc de *Wörterbuch* (Ben-Yehudà, 1880*e*), mentre que no s'amoïna a hebraïtzar el manlleu francès גרסון (Ben-Yehudà, 1880*d*, p. 381), actualment מלצר.

Ara, si bé el paper real de Ben-Yehudà en la revitalització de l'hebreu pren una mesura cada vegada més humana, en la vida d'aquest intel·lectual la revitalització de la llengua (i la nació) hebrea es va fusionar amb el seu projecte de vida d'ençà que el va concebre una nit durant la guerra russootomana de 1877-1878. O, si més no, això afirma en la seva autobiografia, *Ha-ḥalom we-*

šivro («El somni i el seu compliment»),¹ publicada entre 1917 i 1918 (mentre vivia a Nova York) al setmanari hebreu novaiorquès *Ha-toren* («El Pal del Vaixell»), setmanes després de la Declaració Balfour (Ben-Yehudà, 2004, p. 99), en virtut de la qual l'Imperi britànic prometia establir una «llar nacional jueva» a Palestina («establishment in Palestine of a national home for the Jewish people») (Elbogen, 1944, p. 477-478). Justament el títol de l'obra fa referència a la seva motivació vital, que li hauria estat revelada en somnis, aquella nit de 1877 o 1878 i que ara s'acompliria gràcies a l'administració britànica de Palestina.

Tot i que d'antuvi no es pot negar la veracitat de l'episodi en qüestió, sí que els detalls i la cronologia entren en contradicció amb els primers escrits de Ben-Yehudà, de 1879 a 1881, que semblen apuntar que els fonaments del seu pensament nacional i la relació entre nació i llengua es van articular mentre començava la seva carrera d'intel·lectual i periodista a París en aquella època, els anys en què la Tercera República Francesa començava a caminar amb les lleis d'educació nacional de Jules Ferry (1832-1893) com a signe de cohesió social i d'orgull nacional, sota la influència dels debats polítics que va presenciar mentre vivia a París.

2. Eliézer Ben-Yehuda, un segon Daniel?

El somni d'aquella nit, que definirà el seu compromís polític i lingüístic durant la resta de la seva vida, el descriu en el segon capítol de *Ha-ḥalom ve-šivro* (Ben-Yehudà, 1986, p. 65; Ben-Yehudà, 1993, p. 26; Ben-Yehudà, 2004, p. 114-115).

Després d'unes quantes hores de llegir periòdics i de reflexionar sobre la qüestió dels búlgars i llur redempció futura, de cop i volta un llamp va esclatar davant els meus ulls i el meu pensament s'envolà dels guals del Xipka als Balcans als guals del Jordà a la terra d'Israel i vaig sentir una veu interior ben estranya que em cridava: «La renaixença d'Israel i de la seva llengua al país

1. Al llarg de l'article se'n cita la nostra traducció al català, juntament amb la pàgina de l'edició hebrea (BEN-YEHUDÀ, 1986) i les traduccions a l'anglès (BEN-YEHUDÀ, 1993) i al francès (BEN-YEHUDÀ, 2004), a càrrec, respectivament, de Takamitsu Muraoka i Maurice Adad. D'altra banda, els títols de les obres se citen en traducció únicament si ja han estat traduïts al català; altrament, només es fa referència a la traducció catalana del títol la primera vegada que siguin mencionats.

dels avantpassats!» Aquest va ser el somni. I certament, al primer moment la cosa em va semblar una visió nocturna, com un somni. Tanmateix, al moment vaig sentir que això no era pas cap somni. De tota manera, va ser un somni que no em va abandonar mai més. Sentiments i idees intercanviats i oposats presentaven batalla dins de mi. D'una banda, el gran poble rus i les idees supremes de treballar per a la seva llibertat, i, de l'altra, una visió que omplia tota la meua ànima, plaent sense fi, la visió d'Israel que torna per renéixer a la seva terra sagrada. Tanmateix, de tant en tant aquesta visió s'apartava, i davant els meus ulls s'alçava la vista d'un poble petit, angoixat i afligit, i gairebé m'asfixiava la problemàtica de la idea de construir una nació així de petita, miserable i afligida. Així renouejaven dins meu les dues nacions: el rus i el jueu que hi ha en mi s'incitaven amb una forta fúria... I el jueu va prevaldre. El meu destí es va imposar. La meua vida i la meua energia les dedicaria d'ara endavant a la labor de fer renéixer Israel i la seva llengua sobre el sòl ancestral.

El punt central d'aquesta visió, relatada com si fos un missatge diví, és aquell al qual consagrarà la seva activitat política, orientada en dos àmbits: la lluita per a aconseguir un estat jueu a Palestina i la lluita perquè en aquesta terra s'hi torni a parlar l'hebreu, dos objectius que prenen un valor providencial que dota de sentit *Ha-ḥalom we-šivro*, en el qual el narrador en primera persona, Ben-Yehudà, troba contínuament senyals que indiquen que aquesta doble restauració no és llunyana (especialment als capítols 5 i 7). Sigui com sigui, cal repetir que no existeix cap raó de pes per a dubtar que Ben-Yehudà, agitat pels esdeveniments de la guerra rusootomana (com descriu al llarg del capítol 2), hagués tingut un somni de forta càrrega política, i encara menys per a dubtar que hagués estat un any abans d'escriure el seu primer article periodístic, de contingut polític, «Še'ela niḵbeda» (traduït al català per Ferran i Baños, 2021, amb el títol «Una qüestió candent»), que hagués pres la determinació de consagrar les seves energies a aquesta doble restauració.

Això no obstant, és evident que la descripció d'aquesta visió funciona com a episodi supeditat a l'objectiu de la seva autobiografia, que és demostrar que la inesperada Declaració Balfour porta a la culminació del projecte sionista en la doble consigna del somni i de la seva vida. Això és evident, d'una banda, perquè els esdeveniments històrics que connecten el moment del somni i el de la publicació de *Ha-ḥalom we-šivro* semblen massa coincidents per a ser casuals (Ben-Yehudà té aquest somni precisament en el darrer conflicte dels russos contra els otomans abans de la Gran Guerra, en el qual aquests darrers perden la majoria de territori europeu, i a finals del 1917 els russos s'han retirat de la

guerra en un moment en què l'Imperi otomà pràcticament només controla Anatòlia), i de l'altra, per l'omissió d'alguns detalls significatius que posen en dubte que Ben-Yehudà no canviés mai de parer, com ara el seu suport a la proposta de colonització d'Uganda el 1903 en detriment de la de Palestina.

De fet, la narració del somni i la inserció en el conjunt del relat autobiogràfic prenen com a model episodis del Gènesi com són l'oracle de Déu a Rebeca (25,22-26) i el personatge de Josep, el gran oniroman de la tradició bíblica, primer odiat pels seus i que després desenvolupa la seva activitat a l'exili. Però potser més que com un patriarca, aquí Ben-Yehudà es presenta a si mateix com un profeta i, més concretament, un segon Daniel. El personatge que l'autor crea de si mateix sembla compartir, a grans trets, la descripció d'aquests dos oniromans, jueus exiliats que esdevenen paradigmàtics per com es mantenen fermes quan són temptats de deixar enrere llur religió o cultura, però que alhora, gràcies als somnis, s'assabenten de successos nefastos per als imperis on viuen (Ben-Yehudà era ciutadà otomà el 1917). Josep interpreta correctament el significat de les vaques magres i Daniel descobreix l'ensulsiada de l'Imperi de Nabucodonosor, que portarà, anys a venir, a l'arribada dels perses, dels grecs i dels romans, que precediran el restabliment del regne d'Israel.

Si, a més d'aquests calcs bíblics que acosten la vida de Ben-Yehudà al mite, es té en compte que als articles que havia escrit a tomba oberta l'hivern de 1879-1880 i la primavera de 1880, una vegada ja ha desenvolupat la tuberculosi i espera la mort («*Al davar ha-ḥinuk*» [«A propòsit de l'educació»] i «*Ivrim anaḥnu*» [«Som hebreus»]) (Ben-Yehudà, 1880g; Ben-Yehudà, 1880i),² completament desesperançat i sense por d'expressar les seves opinions amb tota la força que li resta ni de ser tingut per boig, no menciona aquest somni tan significatiu que suposadament havia tingut, tot fa pensar que simplement es tracta d'una llicència poètica al servei de la narració autobiogràfica i una manera d'engrandir la seva figura, que ja començava a ser tenyida per la llegenda, una manera d'embellir la guspira del seu compromís polític amb el (proto)sionisme, que en realitat se li devia despertar en la mateixa època en què ubica el somni, com exposa poques línies després, arran de la lectura d'una novella el protagonista de la qual comparteix nom amb el profeta amb el qual Ben-Yehudà vol emmirallar-se: *Daniel Deronda*, de George Eliot, publicada el

2. Els articles periodístics de Ben-Yehudà són citats en la publicació original, disponible a la col·lecció de periòdics jueus de la Biblioteca Nacional d'Israel, a excepció d'«Una qüestió candent», publicada en català a *Tamid*, 16. La traducció catalana de tots els articles és nostra.

1876, i en la qual apareix un jueu protosionista que ho deixa tot perquè el seu poble tingui una llar nacional a Palestina:

Amb impaciència vaig esperar la llum del dia. Em vaig llevar i vaig córrer cap a un dels meus companys, fill d'un jueu ric d'aquella ciutat, que estudiava amb mi rus i la resta de matèries de l'institut i estava sota la meva influència. Li vaig explicar la visió. Al començament li vaig semblar com si m'hagués begut l'enteniment. Al cap d'un moment va començar a escoltar les meves paraules amb silenci total i al final vam fer un pacte: tots dos plegats treballaríem per al renaixement d'Israel. Entre els meus amics va córrer el rumor que havia perdut el cap i que m'havia convertit en una altra persona i es van distanciar una mica de mi. Tanmateix, un, que era una mica menys extremista a l'hora de treballar per al poble rus [nota al text original: aquest amic, Nagid de nom, va arribar a Amèrica fa uns quants anys i es va establir aquí a Nova York, i quan vaig venir ja en fa dos s'escau que ens vam retrobar i vam recordar plegats aquella anècdota], quan va sentir la meva nova *heretgia*, no em va excloure com ells i va venir a dir-me que en un llibre anglès que ell havia llegit en traducció russa en una nova antologia russa, *Vestnik Evropi*, es descriu un home que té una visió semblant a la meva. Li vaig demanar que em facilités aquest escrit de l'antologia en la qual s'ha imprès la història i després d'uns quants dies el meu amic me'l va portar. Era la història de *Daniel Deronda* de George Eliot. Després d'haver-me llegit la història unes quantes vegades, dit i fet: vaig anar a París, la ciutat de la llum i centre dels afers polítics, per aprendre a equipar-me amb els coneixements necessaris per a la meva labor a la terra d'Israel.

Tot just després d'aquest somni sembla que l'element jueu també s'imposa en el camp de l'amistat, perquè solament els amics d'origen jueu li presten l'atenció merescuda. D'aquests, en destaca Nagid, mencionat de passada en una nota a peu de pàgina, un tractament que contrasta amb els dels personatges als quals Ben-Yehudà reconeix la influència que van tenir sobre ell en els seus anys de formació (anomenats *mestres* o רבנים al llarg de l'autobiografia), entre els quals destaquen el rabí Yossi Bloicker, Voytinski i Txàixnikov,³ per la qual cosa no seria fora de lloc que es tractés d'un desdoblament d'ell mateix, el seu «jo» menys temerari que va decidir d'emigrar als Estats Units i no a Palestina (una dualitat que reapareix al capítol 7 de *Ha-ħalom we-šivro*). Aquest recurs literari, de fet, ja el va emprar en el seu primer escrit autobiogràfic, pu-

3. Així, s'ha optat per transcriure el cognom eslav transliterat טשאשניקוב per Ben-Yehudà al llarg de «Ha-ħalom we-šivro», entenent que és rus, com assegura Ben-Yehudà al llarg de l'obra, i no polonès (pace FERRAN I BAÑOS, 2021).

blicat de manera anònima el 1881, «Ha-šav le-‘areš moladēto» («El qui torna a la pàtria») (*Havašelet*, 16 abril 1882).⁴

Per tant, la vessant política del somni de l'autobiografia s'adequa al model de la profecia *ex eventu* de l'apocalíptica intertestamentària, atès que Ben-Yehudà s'espera a parlar d'aquesta suposada visió de joventut una vegada sembla que s'ha acomplert o és ben a punt d'acomplir-se.

3. La qüestió *no tan candent* de la llengua hebrea parlada

Quant a la vessant lingüística de la revelació onírica, si Ben-Yehudà l'havia rebuda el 1877 o el 1878, i ja abans l'amor per la llengua hebrea, segons que afirma al mateix capítol de *Ha-ḥalom we-šivro*, era una constant que el privava d'abandonar el judaisme, calia esperar que es plasmés explícitament a «Una qüestió candent»,⁵ publicat a la primavera de 1879 al periòdic vienès en llengua hebrea *Ha-šahar* («L'Aurora»), dirigit principalment als jueus de l'Europa oriental. Contràriament al que hom podia suposar, no hi té una presència gaire forta i no és en absolut la qüestió candent a la qual es dedica l'article, atès que de la llengua, responent a «Die Wiederherstellung des jüdischen Staates» de Ludwig Philippson (1811-1889) (Ferran i Baños, 2021), solament se'n diu:

Que només són considerats un sol poble els qui tenen una sola llengua? I Amèrica, Bèlgica i Suïssa, que tenen una sola llengua per a comunicar-se en el seu territori? I tots els alemanys parlen una sola llengua? I els francesos, que en veritat no són francesos els bretons, els provençals, els alsacians perquè no parlin francès? I, si és així, per què afirmen alguns del nostre poble (com el savi Philippson en la seva revista periòdica) que no estem preparats per a la vida com a nació

4. Tot i que LANG (2008, p. 39) no hi veu un desdoblament, sinó un *alter ego* de Txàixnikov provant de dissuadir Dèbora ben-Yehudà de lligar el seu destí amb Eliézer, potser és en realitat un desdoblament d'un Eliézer Ben-Yehudà que ha xocat amb la dura realitat de la vida a Jerusalem, però que així i tot es manté ferm en el seu propòsit de fer l'*aliyà*, tot un exemple per a evitar que els lectors de *Havašelet* defalleixin.

5. Nogensmenys, val a dir que el text de l'article ha sofert diversos canvis en l'edició per tal de forçar-ne el contingut tant com sigui possible per destacar la importància de la llengua en el *nation-building* (MANDEL, 1993, p. 198, n. 7). Fora òptim de prendre el text de la primera edició al periòdic *Ha-šahar*, però de moment no ha estat possible localitzar-la ni a la col·lecció de periòdics jueus de la Biblioteca Nacional d'Israel ni als mateixos fons de la biblioteca.

perquè tots nosaltres no parlem una sola llengua? I si molts de nosaltres renequem de la llengua d'Éber, i si molts fills del nostre poble no saben ni tan sols llegir hebreu, de qui és la culpa? Qui ens ha privat del coneixement d'aquesta llengua, sinó aquesta filosofia en si mateixa? Doncs segurament nosaltres, els hebreus, encara ho tenim més fàcil [per a ser una nació], perquè tenim una llengua amb què ara podem escriure tant com se'ns acut i també tenim capacitat de parlar-la pel sol fet de voler-ho.

I línies després, citant John Stuart Mill (*Considerations on representative government*, de 1861):

El sentiment nacional pot néixer per causes diverses. Pot ser que el causin l'efecte de la unitat de la raça o del llinatge o bé la unitat de llengua o de religió, però la causa més potent és aquesta: la unitat d'esdeveniments del passat, de la qual neix la unitat de records col·lectius, d'orgull i d'humiliació. En virtut d'aquesta unitat, un sol fet del passat els alegra a tots i un altre els omple el cor d'aflicció! I nosaltres, els hebreus —tot i que estem dispersos pels confins de la Terra—, que no ho tenim, tot això? Oi que a tots ens uneix un sol sentiment, un sentiment sagrat i pur, un sentiment excels i sublim que tots nosaltres som responsables l'un de l'altre? Oi que bevem de la mateixa font, oi que tenim una sola fe? I els esdeveniments del nostre poble en el passat, oi que ens són cars? Oi que tots ens enorgullim dels homes d'esperit que han sortit d'entre nosaltres per a l'honor i la glòria? Oi que l'ànima de tots se'ns fa pols quan llegim la història del nostre poble a l'edat mitjana? I, per tant, per què hem de frustrar l'esperança de tornar a viure la vida nacional en la nostra terra abandonada, desconsolada per l'expulsió dels seus fills vers terres llunyanes fa dos mil anys? I per què no fem també nosaltres com tots els pobles, petits i grans, i per què no fem res també nosaltres per a defensar la nostra identitat nacional?

Ben-Yehudà va canviar de parer respecte de la importància de la llengua en la construcció de l'Estat i la nació fins al punt que en *Ha-ḥalom ve-šivro* no hi ha cap rastre de la idea de joventut que la llengua no és requisit de nacionalitat i que un passat i una memòria compartida tenen més pes. Ja madur es desdium d'aquestes afirmacions, assegurant que l'article en qüestió havia estat un «fruit primerenc» (Ben-Yehudà, 1986, p. 74; Ben-Yehudà, 1993, p. 37; Ben-Yehudà, 2004, p. 128), però la veritat és que pocs mesos després d'haver-lo publicat ja comença a desdir-se'n a «Še'elat ha-ḥinuk» («La qüestió de l'educació») (Ben-Yehudà, 1879*b*, p. 50-51) (signat el 8 de setembre de 1879 i publicat el 21 de novembre de 1879 a *Havašelet*), en el qual argumenta que l'hebreu ha de ser la llengua d'instrucció a les escoles de Jerusalem:

Mireu també el jueu que és pare, també ell té un sentiment nacional, també ell desitja que el seu fill l'estimi i que estimi la seva mare, i quin desgraciat és el pare que és forçat a enviar el fill, en qui ha posat totes les esperances i son orgull, a una escola com aquesta, sabent que el separarà totalment d'ell i del seu poble per sempre més! Per tant, els jueus que viuen a Jerusalem s'oposaran frontalment a tot el que preteneu fer, senyor meu, i les vostres mans no faran res fins que no alceu aquest obstacle del camí que us heu marcat. Tanmateix, que potser ha de ser amb la llengua jueva corrompuda [ídix] que hem d'ensenyar a l'escola? Responeu-me, senyors, perquè, que no és prou desgràcia per a un home haver de parlar una llengua com aquesta?, i també perquè no tots els jueus que viuen a Jerusalem i a Palestina la parlen; què hem de fer, doncs? [...] Per això, si en realitat amb cor honest heu desitjat de fer millors els habitants d'aquest país desgraciat, si no solament per amor a la glòria, si no ho desitgeu solament per propagar la llengua del país on habiteu, llavors heu de prendre la llengua d'Éber com a llengua d'educació, com a llengua d'estudi, com la llengua jueva de l'educació. [...] No soc boig, senyors meus. [...] Tenim molts llibres en aquesta llengua de totes les branques de les ciències antigues i de les noves [...], aquesta llengua és la que uneix tots els fills d'Israel dels quatre confins de la terra; amb ella llegeix l'hebreu els records dels dies passats, amb ella prega, amb ella agraeix al seu déu, amb ella ensenya la mare al seu fill petit «la Torà ens mana»; ella és la llengua dels nostres pares, la llengua dels nostres profetes, la llengua dels nostres savis —la llengua nacional estimada pel poble del confí; per tant, només aquesta llengua, senyor meu, cal prendre per a l'escola. [...] I desapareixerà tota baralla entre els habitants de Jerusalem sobre la qüestió de l'educació, i els estudiants de les escoles es mantindran fidels als seus pares i a llur poble —perquè l'educació serà nacional encara que sigui concorde amb l'esperit del nou temps —i seran una benedicció al si del país.

Aquest article, polèmic, que li fa guanyar l'acusació de boig, obre un debat a *Havašelet* que conclou amb la publicació, en dues parts, de «Al davar ha-ḥinuk» entre el 2 i el 9 de gener de 1880, en el qual es retracta per escrit de la primera posició que havia pres a «Una qüestió candent» respecte d'allò que defineix la nacionalitat (Ben-Yehudà, 1880f, p. 90, n. 3).

El 1880, a l'article publicat en tres parts «Degel ha-le'umiyyut» («La senyera de la nacionalitat») a *Ha-maggid* («L'Herald»), que es pot considerar programàtic, equipara llengua i nació i les considera inseparables, a més de referir-se contínuament a la revitalització de l'hebreu com a llengua parlada (idea que comença a dibuixar-se al ja citat «Še'elat ha-ḥinuk»). En aquest article tripartit es pot llegir (Ben-Yehudà, 1880a, p. 298):

Tres coses fixades en lletres de foc sobre la senyera de la nacionalitat: un país, una llengua nacional i una il·lustració nacional; i qui en negui una, renga de la nacionalitat!

I molt especialment, els mots que n'obren la tercera part (Ben-Yehudà, 1880b):

La llengua hebrea és la nostra llengua nacional.

Després d'aquest recorregut per alguns dels primers articles d'Eliézer Ben-Yehudà, doncs, sembla clar que va començar la carrera política sense un interès especial per la llengua hebrea i la seva revitalització o, si més no, amb aquesta estima per la llengua deslligada de la via dels fets consumats. Tanmateix, sí que es mostra preocupat per la situació de la literatura en llengua hebrea, un dels temes que sí que aborda a «Una qüestió candent», centrat principalment en la necessitat dels jueus d'assentar-se a Palestina, en què conclou:

La terra d'Israel serà el centre de tot el poble, i també els qui viuen a fora d'Israel sabran que «llur poble» resideix a la terra que li és pròpia, que la seva llengua i literatura hi pertanyen. També la llengua farà proeses, molts escriptors la faran néixer per a la literatura, puix que allà tindrà la capacitat de recompensar els qui s'hi dediquen i mitjançant ells podrà esdevenir art, com n'és la de tots els pobles. Només llavors la nostra literatura renovarà la seva joventut, puix que allí els seus escriptors no treballaran solament per amor, sinó més aviat a condició de rebre un pagament i no seran obligats a escriure a hores intempestives, com ara, perquè assumiran la responsabilitat de treballar per guanyar-se les garrofes, puix que ara els nostres escriptors no veuen cap recompensa en els afanys de llurs mans. I la ciència d'Israel també s'elevà i farà fruit i florirà com un cedre frondós al seu país i esdevindrà una joia per a tot el poble. En això radica la salvació de tot el poble i la felicitat de la nostra nació!

3.1. *Els jueus són com els francesos*

Tot sembla indicar que, en algun moment de la seva estada a París, després d'haver publicat «Una qüestió candent», devia arribar a la conclusió que el seu compromís polític havia de centrar-se en la llengua hebrea, entesa com un element crucial de la construcció de l'Estat hebreu que havia de néixer. Una lectura atenta de la seva *opera prima*, concretament del primer fragment citat en aquest article, revela indicis de com va canviar de parer, car és certament destacable que, de totes les nacions que exemplifiquen que la unitat lingüística

no és un bon criteri per a determinar la nacionalitat, només entri en detalls en la darrera, França. Si bé és cert que Ben-Yehudà escriu aquest article de París estant i que, per tant, el cas de les llengües (mal dites) regionals d'aquest estat és, presumiblement, el que li era més conegut, en principi caldria pensar que no s'esdevé igual entre el públic majoritari de *Ha-šəḥar*, de manera que cal considerar que aquesta selecció de «llengües franceses» (provençal, bretó i alsacià, oblidant el cors) és significativa.

D'aquesta manera, rere els provençals (פרובאנסים), la *א* de la qual delata que transcriu del francès) s'amagaria Frederic Mistral (1830-1914, premi Nobel de literatura el 1904) i el Felibratge (emprant el terme recuperat per Rafanell Vall-Llosera, 2006), que van seduir el cor de França amb *Mireia* el 1859 i que d'ençà del 1879 disposaven d'una seu a París (el punt de trobada era el Cafè Voltaire) (Giocanti, 2010, p. 90). Aquest moviment de renaixença lingüística i cultural sense vocació política no traspassava el regionalisme ni eixia de la república de les lletres, com l'Haskalà russa que coneixia bé Ben-Yehudà, malgrat que, a diferència d'aquesta, el 1871 havia començat a associar-se a la reacció i a fer costat a l'Església i a la monarquia. En segon lloc, els bretons, citats potser per la filiació cèltica de la llengua, compartida amb el passat gal de França, que, com els jueus del 66 i el 132 dC, havien plantat cara a Roma. Aquest llegat, arran de la invasió prussiana i la resistència a què havia forçat la població, comparable a la de l'incansable Vercingetòrix, s'aniria fent més present en la narrativa nacional francesa, que pretenia de cohesionar el poble al voltant de la nova república, que volia reivindicar el poder del poble i deslligar-se del passat franc i medieval, associat a la monarquia (Goudineau, 2001; cf. Lang, 2008, p. 15-16). Fent retrocedir la nació francesa a l'època preromana, Ben-Yehudà podia sentir més germà el jueu i el poble francès.

Finalment, la menció als alsacians és definitiva a l'hora de delatar la presa de posició de Ben-Yehudà en favor de França i en contra d'Alemanya: per començar, el gentilici apareix transcrit אלזאסנים i no pas א-י o -ע, més fidel a la forma alemanya estàndard, alsaciana, russa i ídix, sinó que segueix la francesa *Alsace*. Qüestions ortogràfiques a banda i molt més important, Ben-Yehudà considerava francesos els alsacians, malgrat que havien passat a dependre dels kàisers gairebé deu anys abans i que hi pertanyien de ple dret. Tot i que l'Imperi alemany era principalment luterà, en vista de la reivindicació de l'adjectiu laic *hebreu* en detriment del religiós *jueu* i del menyspreu que expressa contra els cristians tant en els seus primers escrits (especialment contra els catòlics i concretament els jesuïtes, especialment a *Miktavim mi-Šarfāt*, V, «Cartes de

França estant, V») com en el mateix *Ha-ḥalom we-šivro* (cap. 7), seria ben estrany que defensés que els alsacians són francesos en tant que catòlics, sinó que sembla, més aviat, que participi del revengisme que s'anirà estenent a França fins al 1914.⁶ Altrament, quina necessitat tenia de triar aquest exemple que podia suscitar polèmica i d'adoptar aquesta ortografia?

És per la significació d'aquests tres exemples, especialment el darrer, que tot indica que Ben-Yehudà estableix ja al seu primer article un paral·lel implícit entre els jueus i els francesos, que actua com a resposta velada a l'article referit de Philippon, en el qual s'apunta que la concepció nacional alemanya és o ha de ser la mateixa que la jueva, ço és, integrar-se als territoris d'immigració (se'n reproduïx la versió anglesa de Kuzar, 2001, p. 76-77):

This is where the British *Geist* "mind" / "intellect" works so differently from the continental one, yet in accord with the mind of the British Jew. The British are dispersed all over the world. *Yet wherever they reside, in the farthest South, East, or North, they exclusively see themselves as members of the British nation and the British state. . . Unlike the emigrants of the continental peoples, e.g. the Germans, who also traveled all over the world, became involved in the life of the state they arrived in, and at most remained attached to their homeland by some abstract ties, the British remain British, members of their insular kingdom. To the British mind, the fact that the Jews have no national and political center seems a great misfortune of Judaism.*⁷ The British value the state so highly, that they have no problem to accept that a person living in England could belong to a different race and nationality, cherish them in their heart, yet live in this state as a rightful and productive citizen. Hence, while in the continental states the Jews are required to give up Judaism completely and operate as an equal spike in the wheels of the state, and while their enemies there consider it the most appropriate issue to attack them for, and stigmatize them as belonging to a different race, as being "foregin", consequently wishing to deny them civil rights – all this has been totally unheard of in England. So, as the English novelist has recognized in the Jews a vital and unique life force, she suggested that the Jews have an unparalleled need, a necessary consequence, to obtain a national state again for a sizable part of their people to settle in, and for the Jews of the whole world to be associated with.

6. Una altra possibilitat seria que simplement l'hagués basat en el que podia haver sentit als cercles entre els quals es movia: els jueus francesos d'origen eren d'extracció provençal o bé alsaciana i sembla possible que hagués conegut personalment l'influent hebraïsta Ernest Renan (1823-1892) (v. LANG, 2008, p. 18), d'origen bretó i famós per les seves teories respecte de l'origen del cristianisme i la seva concepció de la nació.

7. La cursiva és nostra.

Així doncs, Ben-Yehudà no concebia els jueus com un poble dispers per tots els continents com els anglesos ni un poble que s'integra allí on immigra, sinó un poble com el francès: amb fortes diferències internes, però inserit (o millor, que havia de ser reinserit) en una unitat geogràfica clarament definida, Palestina, atès que la inclusió dels alsacians evoca la teoria de les fronteres nacionals de França. És per això que omet els corsos entre els exemples de regions franceses la llengua de les quals és una altra, perquè se situen fora del continent.

4. La Tercera República Francesa com a model cultural de l'Estat hebreu de Ben-Yehudà

Havent estat establert tan fermament per Ben-Yehudà el paralelisme entre el poble jueu (o millor, *hebreu*, atès que és la forma emprada en els seus escrits) i el francès, la política lingüística francesa en l'educació sota Jules Ferry (ministre d'Educació de 1879 a 1881 i el 1882 i el 1883, i primer ministre del 1880 al 1881 i del 1883 al 1885) li farà abandonar qualsevol mena de concepció d'un estat federal inspirat en les tribus de Josuè i Jutges o Suïssa i els Estats Units i que en el pla lingüístic permetria, cal pensar, que l'hebreu es desenvolupés com a llengua nacional, oficial, literària, amb una presència testimonial entre les classes baixes. L'Haskalà continuaria el seu programa mentre a casa i al mercat cadascú continuaria parlant francès, ídix o judeoespanyol, com s'esdevenia encara a la França dels anys 1870, especialment a les regions no francòfones i potser hauria estat també el destí del futur Estat d'Israel si no hagués estat perquè els anys formatius de Ben-Yehudà a París van coincidir amb les seqüeles de la derrota contra Prússia el 1871 i molt especialment els de la recent crisi del 16 de maig de 1877, que portà a l'hegemonia del republicanisme liberal i a la consolidació del sistema republicà, sempre a l'ombra d'un possible conflicte amb Alemanya, que en la guerra s'havia provat superior en tots els aspectes.

És per aquest motiu que Jules Ferry (que entre 1870 i 1871 havia estat batlle de París) es va encarregar de reformar profundament l'educació primària i fer-la més accessible, atès que es pensava que els alemanys havien vençut perquè llur formació era superior a la dels soldats francesos. Les primeres lleis, relatives a la universalitat de l'ensenyament (incloses les nenes) i la laïcitat, es van aprovar entre el 1879 i el 1880, després d'acalorades discussions a les dues cambres. Algunes van ser presenciades per Ben-Yehudà i van ser objecte de les

seves cròniques per a la premsa en llengua hebrea, especialment a *Havašelet*, en les quals testimonia que els opositors principals d'aquestes iniciatives legislatives eren reaccionaris, els defensors de l'Antic Règim, del rei, de l'Església i de les províncies. És a dir, els monàrquics i els catòlics, que defensaven els interessos de l'Església i de les institucions religioses, que veien com perdrien una forta influència en la societat, però també els escassos defensors de les llengües regionals, ancorades en un passat que xocava amb la modernitat i el progrés que aportaven la llengua i la cultura franceses, atès que, amb l'excepció de Mistral, aquestes altres llengües de França no disposaven d'una literatura destacable, ni moderna, ni de producció científica. El llatí encara tenia molt de pes en les escoles religioses i les llengües regionals, del camp, hi mantenien reductes importants, atès que algunes, com el català i el bretó, encara eren emprades per a ensenyar el catecisme.

Ben-Yehudà, captivat per la vida cosmopolita de París i el seu progrés, que sembla menystenir el criteri polític dels catòlics i dels camperols, especialment si són dones, en els seus escrits plasma el xoc entre les idees liberals i progressistes que representen el Govern i la cultura francesa, que comparteix obertament, i les de la ruralia endarrerida, en última instància associada a l'Antic Règim, que exclouïen els jueus de la vida pública, com era encara llavors el cas de l'Imperi Rus. Com es llegeix a *Miktavim mi-Şarfát, V* (redactada el 15.10.1879) (Ben-Yehudà, 1879a):

Perquè els pagesos i els habitants de vilatges i ciutats petites són molt fanàtics en llur fe i escolten tot el que els manen els capellans. Igual que les dones a les ciutats grans, que se sotmeten als peus dels pares que els prodiguen el perdó dels molts crims d'elles i de tots els pecats que reconeixen davant aquests pares, car la dona francesa peca sempre essent-ne conscient perquè el pare gloriós s'afanya a perdonar-li tots els crims només si escolta tot el que li mana. Per tant, donaran sempre llurs mans, les dones, als membres de la Societat de Jesús mentre lluiten contra el Govern i els ajudaran amb llurs diners i amb tot allò que tinguin. La darrera vegada també es van afanyar aquests pares a cridar tots els francesos cristians de veritat per aconseguir ajuda per a la fe i signar contra la maledïda Llei Ferry. I mitjançant aquest estratagema els jesuïtes van aconseguir arrebregar vora d'un milió de signatures d'homes, dones i nens que no sabien encara parlar, i aquestes signatures van fer via fins al Senat al començament de la negociació d'aquesta llei.

Si en la dicotomia entre la reacció i el liberalisme la tria era clara, tampoc no hi havia marge de dubte entre el liberalisme i el socialisme. A l'esquerra del Govern hi ha els comunards, que en els seus escrits apareixen com un perill

que posa contínuament la República en escac i l'internacionalisme dels quals no podia guanyar-se les simpaties d'un herderià com Ben-Yehudà, que en el seu primer article ja demostra una oposició frontal al socialisme i al comunisme, en els quals veu una força assimiladora molt perillosa per als jueus, especialment a Rússia. Amb aquests blocs polítics tan definits, sembla evident per què Ben-Yehudà es va deixar captivar per les propostes legals de Jules Ferry, per qui professava una admiració de la qual no s'amagava, com és palès en la *Miktavim mi-Šarfai*, VIII (redactada el 13.12.1879) (Ben-Yehudà, 1880c):

Únicament el ministre d'Instrucció Pública, el senyor Ferry, es manté en alta mar i les onades sorolloses desapareixeran quan se li acostin. Ell és savi i comprèn allò que els temps demanen per a avui; surt a presentar batalla contra els jesuïtes que ataquen els republicans i aquesta guerra, gràcies a ell, amollarà el cor de tots els republicans, i el senyor Ferry, en veure com n'és de forta i com n'és de meravellosament única la llei, s'esforçarà amb totes les forces per aplicar-la malgrat els molts obstacles al seu camí i que molts s'esforcin a provar el mal que ell causarà a la república amb aquesta llei tan dolenta.

Però la veritat és que en les cròniques parlamentàries signades per Ben-Yehudà no apareix la qüestió lingüística per enlloc. Segurament no devia començar a interessar-s'hi fins que no es va assabentar dels problemes del sistema educatiu que les missions europees havien establert per als jueus de Jerusalem, la modernitat del qual no satisfieia els pares i en els plans d'estudi del qual l'hebreu tenia poca presència (veg. text citat de «Še'elat ha-ħinuk»). Calia que l'hebreu fos la llengua de la instrucció perquè aquesta educació fos atractiva (i moderna) i perquè la Il·lustració hebrea triomfés, de la mateixa manera que ho havia fet als països occidentals de primer ordre, especialment a França.

Un dels altres puntals d'aquesta educació, seguint el model francès, havia de ser l'entronització de l'escriptor nacional, que seria admirat i celebrat en el sistema educatiu. Tot i que Ben-Yehudà no ho proposa explícitament, es desprèn de la crònica dedicada al 79è aniversari de l'«escriptor nacional» Victor Hugo, de l'any 1881⁸ (Ben-Yehudà, 1881):

Molts bells mèrits té el poble francès i el seu gran amor a les seves grandeses, als seus savis, escriptors i poetes, supera tota la resta. No hi ha poble a la terra que s'enorgulleixi de llur grandesa com els francesos, i no hi ha poble a la terra

8. D'aquesta figura en destaca, val a dir que potser provant de traçar un paral·lel amb ell mateix, el mateix any que s'encamina cap a Jerusalem, el retorn del seu exili.

que honri i glorifiqui els seus grans com els francesos. Un ministre del gran exèrcit, o un escriptor o un poeta, cada home que afegeix esplendor al nom d'aquest poble, el glorificaran i l'engrandiran, els francesos, l'honoraran amb glòria, en faran poesies i cants sobre la seva esplendor, l'elevaran i l'exaltaran fins als cels divins. I per això hi ha tantíssims homes com aquests en aquest país, perquè tothom sap que no és pas en va que s'esforça, perquè els francesos tenen gratitud i paguen a tothom pels seus actes...

Amb una política lingüística i cultural d'aquestes característiques, com la de França, aquest Estat hebreu que ha de néixer podrà fer que floreixi la literatura hebrea com mai i aconseguir el desig al qual aspirava en la conclusió d'«Una qüestió candent».

5. Conclusions

Després de l'exposició d'aquests textos, tot sembla indicar que Ben-Yehudà realment pren com a referència França i la III República com a model nacional i de política cultural en general per a un eventual Estat jueu a Palestina al cap de poc d'arribar a París, però que no esdevindrà un model de política lingüística fins als debats de les lleis de Jules Ferry, que presencia mentre s'assabenta de la situació educativa de Jerusalem. La preocupació de fons del seu primer article és la pervivència de la cultura jueva i especialment de la literatura jueva, que no pot florir i esdevenir de primera categoria sense una infraestructura institucional i estatal com la francesa. La influència de la cultura i la política cultural francesa tindran més efecte en Ben-Yehudà: no solament era un afrancesat, segons Lang (2008, p. 13-14), sinó que molt possiblement és a l'Acadèmia Francesa que es deu la creació del *Váad ha-lašon ha-ivrit*, predecessor de l'Acadèmia de la Llengua Hebrea, la concepció unitària del poble jueu i l'Estat d'Israel i la forta equació entre llengua i nació (expressada clarament a «Degel ha-le'umiyut») que marcarà tot el segle xx a l'Estat d'Israel.

Bibliografia

BEN-YEHUDÀ, Eliézer. «Miktavim mi-Šarfai, V». *Havašelet* [en línia] [Jerusalem], 5 (1879a), p. 56-57. <<https://cutt.ly/hUTYQag>> [Consulta: 30 de setembre 2021]

- BEN-YEHUDÀ, Eliézer. «Še'elat ha-ḥinuḵ». *Ḥavašelet* [en línia] [Jerusalem], 7 (1879*b*), p. 49-51. <<https://cutt.ly/EUR8q1X>> [Consulta: 30 desembre 2021]
- «Degel ha-le'umiyyut I». *Ha-maggid* [en línia] [Ełk], 35 (1880*a*), p. 297-299. <<https://cutt.ly/bUTGosl>> [Consulta: 30 desembre 2021]
- «Degel ha-le'umiyyut III». *Ha-maggid* [en línia] [Ełk], (1880*b*), p. 316-317. <<https://cutt.ly/yUTrVyb>> [Consulta: 30 desembre 2021]
- «Miḵtavim mi-Šarfāt, VIII». *Ḥavašelet* [en línia] [Jerusalem], 14 (1880*c*), p. 56-57. <<https://cutt.ly/8UTGDkI>> [Consulta: 30 desembre 2021]
- «Miqwe Yiśra'el». *Ha-maggid* [en línia] [Ełk], 45 (1880*d*), p. 381-383. <<https://cutt.ly/EUEI4hn>> [Consulta: 30 desembre 2021]
- «Šte-milot ḥadašot». *Maggid-Mišne* [en línia] [Ełk], 1 (1880*e*). <<https://cutt.ly/QUEOYra>> [Consulta: 30 desembre 2021]
- «'Al davar ha-ḥinuḵ I». *Ḥavašelet* [en línia] [Jerusalem], 13 (1880*f*), p. 89-91. <<https://cutt.ly/UUR71D0>> [Consulta: 30 desembre 2021]
- «'Al davar ha-ḥinuḵ II». *Ḥavašelet* [en línia] [Jerusalem], 14 (1880*g*), p. 97-99. <<https://cutt.ly/RURCcRi>> [Consulta: 30 desembre 2021]
- «'Al Yehuda we-'al Yerušalayim». *Ḥavašelet* [en línia] [Jerusalem], 4 (1880*h*), p. 25-27. <<https://cutt.ly/OUTH0zP>> [Consulta: 30 desembre 2021]
- «'Ivrīm anaḥnu». *Ḥavašelet* [en línia] [Jerusalem], 30 (1880*i*), p. 219-221. <<https://cutt.ly/8URCScY>> [Consulta: 30 desembre 2021]
- «Wiqtor Hugo». *Ḥavašelet* [en línia] [Jerusalem], 22 (1881), p. 163-164. <<https://cutt.ly/IUTTIai>> [Consulta: 30 desembre 2021]
- *Ha-ḥalom we-šivro mevḥar ketavim be-'inyene-lašon*. Ed. a cura de Reuven Sivan. Jerusalem: Hoš'at Mosad Bialiq, 1986.
- *A dream come true*. Ed. a cura de George Mandel i trad. de Takamitsu Muraoka. Boulder: Westview Press, 1993.
- *Le rêve et sa réalisation et autres textes*. Ed. a cura de Reuven Sivan i trad. de Maurice Adad. París: L'Harmattan, 2004.
- ELBOGEN, Ismar. *A century of Jewish life*. Filadèlfia: The Jewish Publication Society of America, 1944.
- FERRAN I BAÑOS, Roger. «“Una qüestió candent”, d'Eliézer Ben-Yehudà, traducció anotada i comentari». *Tamid* [Barcelona], 16 (2021).
- GIOCANTI, Stéphane. *Charles Maurras: El caos y el orden*. Barcelona: Acantilado, 2010.
- GOUDINEAU, Christian. *Le dossier Vercingétorix*. Arles: Actes Sud, 2001.
- KUZAR, Ron. *Hebrew and Zionism: A Discourse Analytic Cultural Study*. La Haia; París: De Gruyter Mouton, 2001.

LANG, Josef. *Daber 'ivrit!, hayi-'eliezer Ben-Yehuda*. Jerusalem: Yad Yişhakq ben-Şvi, 2008.

MANDEL, George. «Why did Ben-Yehuda suggest the revival of spoken Hebrew?». En: GLINERT, Lewis (ed.). *Hebrew in Ashkenaz: A Language in Exile*. Nova York; Oxford: Oxford University Press, 1993, p. 193-207.

RAFANELL VALL-LLOSERÀ, August. *La illusió occitana: La llengua dels catalans, entre Espanya i França*. Barcelona: Quaderns Crema, 2006.